
Politološka tribina

Primljeno: 5. lipnja 2002.

Kritika nacionalizma*

MIOMIR MATULOVIĆ**

Knjiga Nenada Mišćevića, *Nationalism and Beyond: Introducing Moral Debate about Values (Nacionalizam i onkraj njega: Uvod u moralnu raspravu o vrijednostima)* predstavlja vrijedan doprinos suvremenoj raspravi o nacionalizmu. Autor je podijelio knjigu na tri dijela. U prvom dijelu "Nacionalizam kao politički program" izlaže osnovne pojmove nacionalizma, smješta ga unutar šireg okvira političke teorije, navodi njegove temeljne tvrdnje i razlikuje njegove glavne vrste, te kritizira njegovu političku argumentaciju. U drugom dijelu "Identitet, kultura i tradicija" izlaže i kritizira kulturalnu argumentaciju nacionalizma, kao i liberalni nacionalizam. U zaključnom dijelu nudi kozmopolitizam kao alternativu nacionalizmu.

Mišćevićeva je knjiga pisana argumentirano, ali i sa strašću. Namijenjena je bilo kojem obrazovanom čitatelju kojega zanima suvremena rasprava o nacionalizmu. Ona također obiluje brojnim primjerima iz različitih područja ljudskoga stvaralaštva, od glazbe, književnosti i slikarstva, do politike, povijesti i filozofije, što je uži predmet autora stručnoga interesa. Mišćević je u knjizi vrlo kritičan prema nacionalizmu, i po momu mišljenju s pravom. U svom ću prikazu nastojati prikazati osnovni pravac njegove etičko-političke argumentacije protiv nacionalizma, kao i njegov prijedlog kozmopolitizma kao alternative nacionalizmu.

U prvom uvodnom poglavlju knjige Mišćević definira pojam nacije ili etnonacije, koji je osnovni pojam nacionalizma, kao "bilo koju skupinu koju ujedinjuje zajedničko vjerovanje u posjedovanje zajedničkih obilježja, kao što su to jezik, otprilike zajedničko podrijetlo i povijest, vjerske veze i teritorij" (Mišćević, 2001.: 14). U desetom poglavlju "Nacija i kultura" definira pojam kulture, koji je također bitan za nacionalizam, kao visoku kulturu (slikarstvo, glazba, arhitektura itd.), i kulturu u širem smislu kao način života (običaji, načini ponašanja, tradicije društva), materijalne predmete (oruđa, način odijevanja, oružje, pisani tekstovi, fotografije, vjerska parafernacija itd.), duhovne i druge apstraktne predmete (mišljenja, ideologije, nazori) (136-137). Prema autoru nužna sveza između nacije i kulture unutar nacionalizma izražena je u *pretpostavci o etnonaciji kao osnovnoj jedinici kulture*: "prava i prirodna jedinica kulture je etnonacija" (144). Njezina moralna inačica je pretpostavka o etnonaciji kao osnovnoj jedinici mo-

* Prikaz knjige Nenada Mišćevića, *Nationalism and Beyond: Introducing Moral Debate about Values*, Budapest-New York, CEU Press, 2001. Str. xiv + 313.

** *Miomir Matulović*, redoviti profesor Pravnog fakulteta u Rijeci na predmetu Teorija prava.

ralnosti (203). Ove pretpostavke i definicije vrlo su vrijedne za razumijevanje kako autora portreta nacionalizma tako i njegove kritike istoga.

U drugom poglavlju “Portret nacionalizma” Mišćević razlikuje nacionalizam od drugih političkih teorija prema njegovim odgovorima na dva vrlo opća pitanja: jedno je pitanje moralnoga značenja skupine za pojedinca, a drugo je pitanje osnove obveze pojedinca prema skupini (21-22). Kad je riječ o odgovoru na prvo pitanje, prema nacionalizmu kao teoriji nacija ima bitno moralno značenje za život pojedinca. A kad je riječ o odgovoru na drugo pitanje, nacionalizam tvrdi ili da je osnova obveze pojedinca prema naciji njegovo nedobrovoljno pripadanje naciji (*klasični nacionalizam*) ili da je osnova te njegove obveze njegov dobrovoljan izbor (*voluntaristični nacionalizam*). Tako je klasični nacionalizam srodan komunitarizmu jer preferira skupinu radije negoli pojedinca, ali je i različit od svojih drugih oblika jer preferira naciju radije negoli obitelj ili spol ili rasu. On je također različit od individualizma, klasičnoga liberalizma, i kozmopolitizma jer temelji obvezu pojedinca prema naciji na njegovu nedobrovoljnom pripadanju naciji, a ne na njegovu dobrovoljnom izboru. Prema Mišćeviću, klasičan je nacionalizam tipičan oblik nacionalizma, dok je voluntaristički nacionalizam njegov atipičan oblik.

Prema Mišćeviću četiri su temeljne tvrdnje klasičnoga nacionalizma (24-25). Prva je *tvrdnja o održavanju* etnonacionalne kulture: održavanje dane etnonacionalne kulture dobro je koje je neovisno od volje njezinih pripadnika, i nešto što treba biti osigurano odgovarajućim sredstvima. Druga je *tvrdnja o državnosti*: da bi etnonacionalna zajednica mogla održati svoj identitet, ona obično mora poprimiti politički oblik države. Treća je *tvrdnja o pravu*: etnonacionalna zajednica ima pravo prema bilo kojoj trećoj stranci i vlastitim pripadnicima na etnonacionalnu državu. I četvrta je *tvrdnja o ekskluzivnosti*: građani države imaju pravo i obvezu da potpomažu vlastitu etničku kulturu u odnosima s drugima. Voluntaristički nacionalizam zadovoljava se slabim oblicima ovih tvrdnji: pojedinac smije promicati vrijednosti vlastite etnonacionalne zajednice i boriti se za državu, ili ima pravo to činiti, ali nema “svetu dužnost” da to čini. Mišćević ga zbog toga naziva i *vrlo umjerenim (ultra-moderate)* ili liberalnim nacionalizmom (31).

Mišćević dalje razlikuje dvije glavne vrste, “idealna tipa”, klasičnoga nacionalizma s obzirom na njegov stav prema univerzaliziranju gore navedenih tvrdnji, *etnocentričan (invidious)* i *etnonecetričan (even-handed)* (30-31). Etnocentričan nacionalizam zastupa strogo partikularistički stav: pojedinac ima dužnosti prema vlastitoj etnonacionalnoj zajednici, njegova etnonacionalna zajednica treba imati suverenu, etnocentričnu državu. On izrijeком odbacuje univerzaliziranje: ako je potrebno, pojedinac mora biti spreman nijekati pravo na državu drugih suparničkih skupina. On također zauzima apsolutistički stav glede etnonacionalnih vrijednosti, one su apsolutne i imaju prednost pred svekolikim drugim interesima i vrijednostima. Za razliku od toga, etnonecetričan nacionalizam zastupa univerzalistički stav: pojedinac smije priznati pravo bilo kojoj skupini da promiče vlastite etnonacionalne vrijednosti, da stvori vlastitu državu itd. (najniža razina univerzalizacije), ili čak smije vrjednovati različitost kultura, koju odražavaju relativno čiste države, kao važno ljudsko dobro (viša razina univerzalizacije), ali ipak smije s pravom vrjednovati vlastitu zajednicu više negoli druge. On također zauzima uravnotežen stav glede etnonacionalnih vrijednosti, one su od velikoga značenja, ali nemaju automatski prednost pred svekolikim drugim interesima i vrijednostima, primjerice, ljudska prava ponekad imaju prednost pred nacionalnim interesima.

Prikazu i kritici ovih vrsta nacionalizama posvećena su treće, “Etnocentričan nacionalizam”, četvrto, “Etnonecentričan nacionalizam: sažetak argumenta”, i osamnaesto poglavlje knjige, “Vrlo umjereni nacionalizam”. O autorovoj kritici tih vrsta nacionalizama bit će više riječi kasnije. Sada je dovoljno reći da se ona temelji na autorovoj raščlambi raznih strategija opravdanja i intelektualnih argumenata za nacionalizam. (Ova raščlamba zauzima čak polovinu knjige, deset poglavlja, što govori o važnosti koju autor pridaje nastojanjima da se nacionalizam intelektualno opravda.)

Često se nacionalizam nastoji opravdati intelektualnim argumentima. U četvrtom poglavlju “Etnonecentričan nacionalizam: sažetak argumenta” Mišćević navodi glavne političke i kulturalne argumente za nacionalizam (61-67). Politički argumenti u sažetom obliku su ovi: *Argument iz prava na samoodređenje*: dovoljno velika skupina ljudi ima *prima-facie* pravo na samoupravu, ako pripadnici skupine to žele, a to pravo poglavito znači pravo na stjecanje države i upravljanje njome. *Argument iz prava na samoobranu i ispravljanja povijesnih nepravdi*: ako pripadnike etnonacionalne zajednice u podređenom položaju drže pripadnici druge etnonacionalne zajednice, tako da je svaki pripadnik prve zajednice u gorem položaju negoli je većina pripadnika druge samo zato što je pripadnik te zajednice, tad su etnonacionalni zahtjevi pripadnika prve skupine moralno opravdani. *Argument iz uspješnosti*: budući da je nacionalna država tijekom povijesti bila uspješna u ostvarivanju jednakosti i demokracije, ona također pruža jamstvo da će u budućnosti štiti moralni život etnonacionalnih zajednica od opasnosti globalizacije i asimilacije.

Kulturalni argumenti u sažetom obliku su ovi: *Argument iz intrinzične vrijednosti i kulturalne bliskosti*: svaka etnonacionalna zajednica vrijedna je sama po sebi jer je ona prirodni okvir različitim kulturalnim tradicijama koje stvaraju i prenose važna značenja i vrijednosti, ona također osigurava posebnu kulturalnu bliskost među svojim pripadnicima. *Argument iz razvitka*: etnonacionalna zajednica bitna je za razvitak svakoga svojeg pripadnika, naime, osoba može samo unutar takve zajednice steći pojmove i vrijednosti bitne za razumijevanje kulturalnoga života, a osobito vlastitoga života. *Argument iz moralnoga razumijevanja*: etnonacionalna zajednica nudi prirodan okvir za moralnu tradiciju, i time za moralno razumijevanje. *Argument iz identiteta*: sam identitet osobe ovisi o njezinom sudjelovanju u životu zajednice. *Argument iz različitosti*: svaka etnonacionalna zajednica daje vlastiti doprinos različitosti ljudskih kultura.

Mišćević najprije iscrpno izlaže i kritizira političke argumente za nacionalizam (peto poglavlje “Pravo na samoodređenje”, šesto “Pravo na samoobranu”, sedmo “Koliko je uspješna nacionalna država?” i osmo “Podupire li liberalizam demokratske vrijednosti?”).

On tvrdi da argument iz samoodređenja nije valjan jer je praktično nemoguće priznati pravo na samoodređenje (do odcjepljenja) svim etničkim skupinama (danas ih ima više od 5.000) (78-79). Problem nije samo u brojkama, nego i u fenomenu “babuške”. Ovaj se fenomen sastoji u tome da etnonacionalne skupine često dijele isti teritorij ili jedan njegov dio tako da većinska etnonacionalna skupina obuhvaća manjinsku etnonacionalnu skupinu koja opet obuhvaća drugu manjinsku etnonacionalnu skupinu koja opet obuhvaća pripadnike prve manjinske skupine. Etnonacionalne skupine nije moguće razdvojiti, bez pribjegavanja nasilnim mjerama etničkoga čišćenja i razmjene stanovništva, koje su za moralnu osudu.

Dalje Mišćević tvrdi da ni argument iz uspješnosti nije valjan jer nije jasno da je uspješno stvaranje nacionalnih država tijekom povijesti bilo ostvareno sredstvima koja su sama moralno ispravna (101). Osim toga, izgleda da ne postoji intrinzična sveza između nacionalizma i demokracije (104). Mišćević razmatra moralno važnu tvrdnju da je nacionalni osjećaj “izvor energije – ‘baterija’ – čija se pogonska snaga može iskoristiti za liberalno-demokratske ciljeve”, kao što su to društvena pravednost, demokracija i sloboda (109). On tvrdi da je nacionalizam “prije nuklearni reaktor negoli baterija” koji je prouzročio brojne i različite “nacionalističke Černobile” (112). Premda nacionalizam može dati energiju, pravac kretanja određuju drugi čimbenici: “Nacionalizam se bolje slaže s autoritarizmom negoli s liberalno-demokratskim načelima” (113).

Kad je riječ o argumentu iz samoobrane, Mišćević dopušta da je on valjan, ali samo u iznimnim slučajevima, i to kad su povrijeđena univerzalna prava pripadnika etnonacionalne zajednice ili kad je nanosena nepravda individualnim pripadnicima etnonacionalne zajednice (91). Međutim, on tvrdi da u obama slučajevima opravdanje nije ni u kakvoj vezi s vrijednošću etnonacionalne zajednice, nego se temelji na univerzalističkim razlozima. Zaključuje da “čak ako [u takvim slučajevima] prihvatimo pravo na odvajanje i stvaranje nacionalnih država kao privremeni lijek, ne bismo smjeli prihvatiti nacionalnu državu i središnji položaj etnonacionalne kulture kao trajno najbolja rješenja ... One generiraju nove bolesti, koje tada treba liječiti s još više nacionalizma” (96).

Nakon političkih argumenata, Mišćević iscrpno izlaže i kritizira pretpostavku o etnonaciji kao osnovnoj jedinici kulture, (deseto poglavlje “Nacija i kultura”), i kulturalne argumente za nacionalizam (jedanaesto “Opća vrijednost kulture”, dvanaesto “Ljudski razvitak i razumijevanje vrijednosti”, trinaesto “Nacionalna tradicija kao škola morala”, četrnaesto “Je li nacionalni identitet bitan za identitet osoba?”, i petnaesto “Vrijednost različitosti”).

Mišćevićeva kritika pretpostavke o etnonaciji kao osnovnoj jedinici kulture može se ovako sažeti: Prvo, autori skloni nacionalizmu nisu jedinstveni u tome koje skupine treba identificirati kao “nacije” (neki preferiraju uže skupine, primjerice, Engleze, Škote i Velšane, dok drugi preferiraju šire, primjerice, Britance). Prema Mišćeviću ovo “natjecanje među radikalno različitim vrstama skupina/zajednica nije izvanjsko” nacionalizmu, “nego kviri sam pokušaj da se nacija definira” (147). Drugo, nacionalist u “kulturu” uključuje dane etnonacionalne skupine prepoznatljive etnonacionalne aspekte, a isključuje različite neetničke elemente, što je dovoljno opravdanje da mu se posve “uskrti ... riječ o tom pitanju” (148). Treće, ako se ta pretpostavka shvati u strogom i doslovnom smislu, tad ona ne podrazumijeva to da su moralnost i način života nacionalni, jer okvir unutar kojeg se oni razvijaju može načelno biti neutralan tako da ne odražava nacionalni sadržaj (148). Četvrto, Mišćević tvrdi da iluzija o naciji kao prirodnoj ili osnovnoj jedinici kulture potječe od nekoliko istaknutih i izvrsnih primjera kulturalnih ostvarenja zapadnoeuropskih i azijskih nacija (talijanska renesansa, njemačka ili britanska filozofija, talijanska ili njemačka glazba, ili židovska ostvarenja u različitim područjima), i neodređenoga osjećaja da se nešto slično mora dogoditi i drugdje (152). Širenje ovih kulturalnih ostvarenja na druge prostore predstavlja problem za stajalište o etnonaciji kao osnovnoj jedinici: primjerice, kad bi stil talijanske renesanse predstavljao prirodnu jedinicu i bio duboko etnički, tada nijedna skupina primalaca (Britanci, Francuzi, ili

južni Nijemci) ne bi mogla svoju renesansnu prošlost doživljavati kao vlastitu etničku (150-151).

Kad je riječ o argumentima iz opće vrijednosti kulture kao uvjeta ljudskoga razvitka i razumijevanja moralnih vrijednosti, Mišćević tvrdi da oni općenito pretjeruju u tome što u tradiciji vide naš jedini prozor na vrijednosti, i što vrijednosti smatraju ovisnima o pojedinačnim tradicijama unutar kojih netko dolazi s njima u doticaj, premda s pravom ističu značenje tradicije (158-168). Neke su vrijednosti razmjerno opće prihvaćene, i sežu onkraj pojedinačnih tradicija, a do nekih vrijednosti pojedinci dolaze upravo distancirajući se od tradicija unutar kojih su odrasli. (Mišćević odbacuje širi tradicionalistički argument koji izlaže Alasdair MacIntyre, prema kojem je većina ljudskih djelatnosti jednostavno besmislena izvan okvira tradicije takve djelatnosti. Takav bi argument onemogućio započinjanje nekoga novoga tipa društvene djelatnosti.) Također, ti argumenti podcjenjuju sličnosti među moralnim kodeksima. Da bi opravdali kulturalno zatvaranje prema bliskim susjedima, oni moraju prihvatiti nevjerovatnu postavku prema kojoj čak i relativno bliski narodi imaju različite "guste" ("thick") morale koji su nesumjerljivi.

Osim toga zajedničkoga nedostatka, argumenti iz razvitka i moralnoga razumijevanja imaju i vlastite nedostatke koji ih konačno čine nevaljanim. Mišćević tvrdi da argument iz razvitka nije valjan jer nije točno da osoba ne može razumjeti značenja i vrijednosti utjelovljene u tradiciji, ako sama nije predan pripadnik tradicije. Ova osoba ima nekoliko mogućnosti (192-197): ona može naučiti osnovne činjenice o problemima i rješenjima, racionalno i zdravorazumski rekonstruirati obrasce i prepoznati razloge za ta rješenja, koristiti se uživljavanjem da bi "simulirala" izvorne osjećaje i misli pripadnika tradicije, i možda nastojati teorijski rekonstruirati izvorna rješenja. Ako se koristi tim mogućnostima, ona može čak bolje razumjeti tradiciju izvana, negoli neka druga osoba iznutra. Usto, nedostatak je toga argumenta i u tome što zanemaruje vrijednost autonomije pojedinca jer pretpostavlja da je neodabrani etnonacionalni okvir bitan za ljudski razvitak (197-198).

Dalje, Mišćević tvrdi da ni argument iz moralnoga razumijevanja nije valjan jer se temelji na pretpostavci o etnonaciji kao osnovnoj jedinici moralnosti, moralnoj inačici pretpostavke o etnonaciji kao osnovnoj jedinici kulture, koja je pogrešna (203-208). Ova je pretpostavka pogrešna jer etnonacija nije, barem u većini slučajeva, jedini pravi nositelj moralne tradicije. Suvremena etnonacija nije dobar kandidat za školu u kojoj učimo moralna pravila, a nije ni pravi okvir za bitne moralne tradicije, primjerice, većina malih i srednjih etnonacija nema posebne moralne tradicije koje bi ih razlikovale od njihovih susjeda. Također, moralne tradicije (primjerice, kršćanstvo) ujedinjuju narode posve različitoga podrijetla.

Dalje, Mišćević tvrdi da ni argument iz kulturalne bliskosti nije valjan jer polazi od pogrešne slike kulturalne bliskosti. On tvrdi da etnonacionalistički animozitet slijedi suprotni opći obrazac "Mrzi svoga susjeda" (168). Opće je poznato da su etnonacionalistički zahtjevi obično usmjereni prema bliskim susjedima (vanjskim susjedima ili unutarnjim manjinama) s kojima narod koji ih ističe ima bliske veze i intenzivne odnose. Njihov je cilj potvrditi prava onih koji se protive bliskim susjedima, u najboljem slučaju da ovi poštuju ta prava, a u najgorem slučaju da ih se otvoreno napadne (170). Ova opće poznata istina u većini slučajeva ozbiljno ugrožava taj nacionalistički argument.

Ako je u praksi nacionalizam okrenut protiv bliskih susjeda, nacionalistu ne pomaže apstraktno zagovaranje bliskosti nasuprot udaljenosti (169).

Dalje, Mišćević tvrdi da ni argument iz identiteta nije valjan (224-237).¹ Nacionalno pripadanje nije bitno za puki doslovni (brojčani) identitet osobe (netko tko promijeni nacionalnu pripadnost ne prestaje biti ista osoba). Puki činjenični nacionalni identitet nije bitan ni za sretan život osobe (osoba može živjeti sretan život posve nesvjesna vlastitoga nacionalnoga identiteta). Međutim, svjesni i prihvaćeni nacionalni identitet može osobi pružiti vrlo važnu sastavnicu njezinoga složenog, širokog, psihološkoga identiteta. Moralno značenje ovoga prihvaćenoga nacionalnoga identiteta zacijelo je mnogo veće od moralnoga značenja pukoga činjeničnoga nacionalnoga identiteta. Ali tad temelj ove moralne razlike zacijelo nije u pukom činjeničnom pripadanju, nego u povijesti stvarnih interakcija sa zajednicom, i u odlukama i prihvaćanjima osobe. Tako taj široki identitet osobe dobiva svoje moralno značenje iz klasičnih liberalističkih, a ne iz komunitarističkih izvora.

Konačno, Mišćević tvrdi da ni argument iz različitosti nije valjan (243-268). Različitost je kozmopolitska vrijednost – uživanje u toj vrijednosti pretpostavlja osjećaj za različitosti, poznavanje širokoga kruga lokalnih i nacionalnih kultura, a to su vrline koje su za nacionalista anatema. Vrijednost različitosti također ističe tenzije koje su svojstvene etnecentričnom nacionalizmu: on pretpostavlja da je osobi vlastita kultura prirasla srcu, i da istodobno vrjednuje druge kulture jer su različite od njegove, ali on pretpostavlja i to da je osobi više prirasla srcu vlastita kultura zbog njezinoga doprinosa mozaiku kultura koje su joj manje prirasle srcu.

Osim ovih intelektualnih argumenata, i najčešće neovisno o njima, nacionalizam se nastoji opravdati s pomoću mitova i nacionalnoga osjećaja. Već je bilo riječi o Mišćevićevoj kritici tvrdnje da je nacionalni osjećaj pogonsko sredstvo za ostvarenje liberalno-demokratskih ciljeva. Osim toga, njegov je opći stav da nacionalni osjećaj nije dovoljan da opravda temeljne tvrdnje nacionalizma. Naime, nečiji osjećaj ne opravdava zahtjev da ga drugi dijele, to jest, da on mora biti norma za sve pripadnike zajednice, a on zacijelo ni približno ne opravdava poseban državni ustroj koji treba transformirati puku privrženost u politički organiziran oblik života. Dalje, kad je riječ o nacionalnim mitovima, Mišćević tvrdi da su oni u većini slučajeva lažni, i nipošto nisu politički bezopasni s obzirom na ono što sugeriraju i naređuju (42-48). Tako je nerješiv teorijski problem za onoga tko želi biti liberalan nacionalist da oblikuje načela koja bi osudila moralno odvratne prakse (primjerice, otpuštanje povjesničara koji otvoreno pobija istinitost službeno priznatih nacionalnih mitova), i istodobno nađe mjesto za moralno središnji položaj komunalnih vrijednosti (koje opet uključuju pozivanje na takve mitove).

Sada možemo sažeto izložiti Mišćevićeve kritiku različitih vrsta nacionalizama.² Prvo, etnocentričan nacionalizam ne može intelektualno opravdati svoje tvrdnje. Njegovi politički argumenti nisu valjani, osim argumenta samoobrane koji je ograničeno valjan, i podupire puno slabije tvrdnje. Kulturalni argumenti nisu valjani ili, u mjeri u kojoj su valjani, oni ne podupiru nacionalističke zaključke. Dalje, nacionalni mitovi,

¹ Za autorovu iscrpniju kritiku ovoga argumenta, vidi njegov članak u Mišćević (2000.: 239-257).

² Za njegov sažetak vlastite kritike, vidi devetnaesto poglavlje.

koji su možda najvažnije sredstvo opravdanja za etnocentričan nacionalizam, lažni su, i nisu ni najmanje politički bezopasni. Nacionalni osjećaj nije dovoljan da opravda nacionalističke tvrdnje. Klasičan nacionalizam u biti nije liberalno-demokratski. Drugo, ni etnocentrični nacionalizam ne može intelektualno opravdati svoje tvrdnje jer se oslanja na iste nevaljane ili nedostatne argumente, kao i etnocentričan. Osim toga, njegova je dodatna slabost u tome što je nestabilan, jer sadržava unutarnju tenziju između univerzalnosti i pristranosti, a zbog te ga je tenzije teško zastupati u situacijama sukoba.

No, što je s vrlo umjerenim ili liberalnim nacionalizmom, koji je osobito popularan u suvremenoj političkoj filozofiji? Kao što je već rečeno, on se zadovoljava slabim oblicima tvrdnji klasičnoga nacionalizma: on uz državnost priznaje i druga sredstva putem kojih etnonacionalna zajednica može ostvariti samoodređenje, a rječnik prava i obveza zamjenjuje s rječnikom prava. Usto, on nastoji uravnotežiti kolektivna prava etnonacionalnih zajednica s individualnim pravima i priznavanje etnonacionalnih zajednica u državi s načelom njezine neutralnosti glede različitih svjetonazora o dobrom životu. On također sadržava otvoreniju definiciju nacije prema kojoj pripadanje etnonacionalnoj zajednici nije ograničeno na pripadnike pojedinoga etniciteta ili nacije, nego u načelu uključuje svakoga pojedinca koji želi biti pripadnikom te zajednice. Konačno, on utemeljuje obvezu pojedinca prema naciji na dobrovoljnom izboru. Mišćević tvrdi da umjereni ili liberalni nacionalizam ne sadržava čisto nacionalistički politički ili kulturni program, i ne može se s pravom nazvati “nacionalizmom”, te “nije jasno je li on uopće nacionalističan” (31). (Autor iscrpno raspravlja i na kraju odbacuje inačicu umjerenoga ili liberalnoga nacionalizma koju predlaže Yeal Tamir (264-274).

U zaključnom dijelu knjige kao alternativu nacionalizmu Mišćević predlaže kozmopolitizam. Vlastitu inačicu kozmopolitizma naziva *pluralističnim kozmopolitizmom*. Prema ovoj inačici kozmopolitizma idealno kulturalno pripadanje jest ono pripadanje koje je otvoreno za različite kulture, potencijalno za sve i svaku kulturu koja je ikad stvorena (287). Mišćević navodi tri argumenta za takav kozmopolitizam (292-299). Prvi je *argument iz autonomije*: samo kulturalni pluralizam pripadanja osigurava pojedincu odabir između različitih načina života (kontekst odabira), od kojih su neki nacionalni, dok su drugi nadnacionalni ili podnacionalni. Autonomija je bitna za razvitak pojedinca. Višestruke identifikacije nipošto ne proizvode “slabo jastvo”, nego čine dio svakodnevnoga bogatstva života i mogućnosti za pojedince. Drugi je *argument iz blagonaklone nepristranosti*: mi po naravi nismo nepristrani, te je širenje krugova pripadanja zapravo odgoj za nepristranost koju treba steći. I treće je *argument iz stvaralaštva*: jedinica stvaralaštva u kulturi je pojedinac, a ne skupina.

Kao što sam na početku rekao, Mišćević je u knjizi vrlo kritičan prema nacionalizmu. Njegova etičko-politička argumentacija protiv nacionalizma u najvećem je broju slučajeva uvjerljiva. Po mojem mišljenju jednu iznimku predstavlja njegovo opće shvaćanje pitanja obveze pojedinca prema zajednici. To pitanje predstavlja jedan od glavnih problema i za suvremene komunitarističke (uključujući nacionalističke) i za liberalne (uključujući kozmopolitske) političke teorije, kao što to Mišćević s pravom ističe. Također, on s pravom kritizira nacionalizam zato što prihvaća antivoluntaristično stajalište o osnovi obveze pojedinca prema zajednici jer ono vuče na totalitarizam koji je izvor velikih ljudskih patnji i nepravdi. Međutim, čini mi se da on olako prelazi preko činjenice da i mnoge suvremene liberalne političke teorije prihvaćaju antivoluntaristično

stajalište (primjerice Rawlsove i Dworkinove liberalne teorije), za razliku od klasičnih liberalnih teorija koje prihvaćaju suprotno, voluntaristično, stajalište. One to čine pod dojmom Humeove kritike Lockeja. Ali njih zbog toga ne optužujemo za totalitarizam.

Na kraju želim reći i to da je Mišćevićeva inačica kozmopolitizma originalna i vrlo zanimljiva. Moje je mišljenje da bi joj bolje odgovarao naziv *policentrični kulturalni kozmopolitizam*, negoli naziv koji sam Mišćević predlaže, jer je njezino težište na kulturi, a ne na moralnosti ili pravu, i zato što ona pretpostavlja da su krugovi pripadanja policentrični, a ne koncentrični. (Znajući autora, vjerujem da će uskoro napisati novu knjigu u kojoj će svoju inačicu kozmopolitizma iscrpnije razraditi). Bilo kako bilo, Mišćevićeva knjiga o nacionalizmu predstavlja intelektualno ostvarenje visoke kakvoće i zato njezinoga autora možemo svrstati u uski krug najboljih suvremenih teoretičara na području moralne i političke filozofije nacionalizma. Ne sumnjam u to da će ona postati predmetom široke rasprave. Dobra je vijest da je u pripremi hrvatski prijevod ove knjige.

Literatura

Mišćević, Nenad, 2000.: Is National Identity Essential for the Personal One?, u: Mišćević, Nenad (ur.), *Nationalism and Ethnic Conflict*, Open Court, Chicago and La Salle, Illinois: 239-257

Mišćević, Nenad, 2001.: *Nationalism and Beyond: Introducing Moral Debate about Values*, CEU Press, Budapest-New York